

ДУМКИ З ПРИВОДУ НОВОЇ КНИГИ ПРО УКРАЇНСЬКУ МІФОЛОГІЮ

Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.; іл.

Нещодавно побачила світ енциклопедія, яка, як сказано в анотації, „є спробою осмислення ...української дохристиянської міфології”. Уклав її викладач Рівненського гуманітарного університету й Національного університету „Острозька академія” Валерій Войтович. Книга добре виконана поліграфічно, на гарному папері, має численні ілюстрації. Автор, як того й вимагає енциклопедичне видання, намагається охопити максимально можливе коло персонажів „української міфології”, а також пов’язаних з ними явищ народної культури. Безумовним позитивом є додані до книги біографії етнографів і фольклористів – переважно українських, але також і кількох російських, що досліджували „українську міфологію”. Немає сумніву, що таких енциклопедичних видань, де б викладалися, та ще й у доступній широкому загалові формі, міфологічні уявлення наших предків, читач чекає давно. Тим більше, що наші найближчі сусіди вже мають фундаментальні праці на означену тематику. Зокрема, у росіян це двотомна енциклопедія „Мифы народов мира”, енциклопедичні словники „Мифологический словарь” і „Славянская мифология”, багатотомний етнолінгвістичний словник „Славянские древности”. У поляків це „Mitologia słowiańska i polska” О. Брюкнера, „Słownik folkloru polskiego” та інші. Очевидно, якоюсь мірою, ці видання послужили взірцем для В. Войтовича у його роботі. Проте і рівень, і зміст „Української міфології” дуже відрізняються від названих видань, і, до того ж, не в кращий бік.

Найперше, саме поняття „українська міфологія”, на відміну від міфології слов’янської, є далеко не однозначним і потребує спеціального обґрунтування та окреслення кола персонажів і пов’язаних з ними явищ. Нічого такого в рецензованій енциклопедії ми не знайдемо. Тож не дивно, що вона містить і міфологічні персонажі, властиві культурі українського народу, і персонажі, які є спільними для всього слов’янства, або ж для всіх східних слов’ян. Знайдемо в ній також інформацію, яка міфології взагалі не стосується.

Рецензована енциклопедія не має ніякого вступу, хоч, без сумніву, у такому виданні він був би дуже доречний. Саме у вступі мала б бути обґрунтована авторська концепція книги, окреслене коло висвітлюваних питань, розуміння автором, що ж таке власне „українська міфологія”, і взагалі, він мав би ввести читача в названу проблематику. Відсутність теоретичного вступу могла б якоюсь мірою компенсувати стаття „Українська міфологія”, але такої теж немає. Усе це вже свідчить про невисокий рівень науковості книги. Щоправда, є стаття „Міфологія”, але вона невелика за обсягом і дуже слабка, оскільки в ній не знайшло відображення ні те, наскільки складним феноменом людської культури є міфологія, ні її синкретизм, ні світоглядні функції тощо. Про „українську міфологію” в ній лише кілька слів, які аж ніяк не пояснюють, що ж автор вкладає в це поняття. Дещо змістовніша стаття „Міф”, яка, зокрема, містить спробу класифікації міфів. Але вона теж досить слабка, і, до того ж, практично наполовину складається з цитати з праці О. Лосева (до речі, незрозуміло з якої, оскільки в бібліографії у кінці книги названі інші його праці, ніж у скороченні під статтею). А взагалі, автор дуже любить цитати, не завжди доречні у такому виданні, що, слід гадати, великою мірою свідчить про відсутність чіткого авторського розуміння порушених проблем. Крім того, у статтях, як правило, не дається визначення понять, персонажів і явищ, які розглядаються. Дуже часто замість концентрованого викладу з акцентуванням на вузлових моментах, як це передбачають енциклопедичні видання, автор надає перевагу простому переказові того чи іншого фольклорно-міфологічного сюжету. І популярна форма видання не може бути тут виправданням, оскільки популярність не повинна виходити за певні рамки. Про те, що автор не має чіткого уявлення про ці рамки, свідчить уже бібліографія (як загальна, так і в кінці статей), яка містить такі дуже сумнівні з погляду науковості видання, як „Індо-Європа”, „Велесова книга”, публікації О. Кіфішина, Г. Лозко, В. Шаяна, Ю. Шилова та ін.

Про відсутність чіткої наукової авторської концепції свідчить і те, що, заявивши про „дохристиянську міфологію” як предмет аналізу, він насправді наводить дуже багато матеріалу, який безпосередньо стосується християнських персонажів, вірувань, свят та обрядових дій.

Зокрема, це статті: „Адам”, „Анафема”, „Ангел”, „Антихрист”, „Біс”, „Богородиця”, „Вертеп”, „Водохреща”, „Іконостас”, „Пасха”, „Хрещення”, „Христос”, „Чистилище” та інші. Якщо автор пов’язує ці поняття з дохристиянською міфологією, то це слід якось обґрунтувати й аргументувати, а не обмежуватися поданням власне християнського матеріалу.

Енциклопедія містить якусь частину статей, де розглянуто міфологічні персонажі та пов’язані з ними вірування і ритуальні явища, що їх можна визнати за власне українські, або ж такі, що мають досить чітку українську специфіку (наприклад, „Андріїв день”, „Блуд”, „Змієві вали”, „Кий”, „Кирило Кожум’яка”, „Мавки”, „Меланка”, „Страхи” „Чугайстер” та ін.). При цьому не всі вони, звичайно, є „дохристиянськими”, а в тих із них, що можуть бути визнані за такі, теж часто є якісь християнські нашарування. І це закономірно. Оскільки український етнос сформувався вже після прийняття християнства, а релігією переважної більшості українців завжди було християнство, власне українська міфологія не може не містити християнських елементів. Не знайшла належного відображення в енциклопедії і регіональна специфіка міфологічних персонажів та пов’язаних з ними вірувань і обрядів, яка часто є дуже суттєвою у різних регіонах України.

Але найбільше в книзі загальнослов’янських та східнослов’янських матеріалів, які власне українськими назвати аж ніяк не можна (наприклад, статті „Баба-Яга”, „Босий”, „Велес”, „Вовкулака”, „Вода”, „Водяник”, „Домовик”, „Дунай”, „Лісовик”, „Перун”, „Русалки”, „Сварог”, „Юрій Зміборець” та ін.). Звичайно, ці персонажі та пов’язані з ними уявлення й ритуальні явища мають в українців (як і у їхніх слов’янських предків) багато специфічного. Але ж про це слід писати, а також вирізняти це етнічно специфічне, а не просто зараховувати „все гамузом” до українського. Крім того, у книзі є статті про міфологічних персонажів, які взагалі до українських не належать. Так, типово російськими є Банник (відомий під іншим ім’ям також і в білорусів) і Шулікуни, південнослов’янськими завжди вважалися Бадняк, Вили і Додола, а Геракла й Деметру не наважиться привласнити жоден слов’янський народ. У В. Войтовича ж усі вони українські. Автор у своєму бажанні приписати українцям те, чого в них ніколи не було, привласнюючи, сказати б, „сусідське майно”, інколи випускає з уваги аналогічне „своє”. Наприклад, пишучи про звичай, коли покинута хлопцем дівчина може змусити одружитися з нею колишнього жениха, забравшись у нього в хаті на піч (С. 374), В. Войтович посилається на М. Коцюбинського, який насправді писав про молдаван. У той же час існує аналогічний власне український матеріал.

Чимало статей в енциклопедії присвячено явищам народної культури, які, хоч і є українськими, але до міфології не належать. Це, зокрема, статті „Вербна неділя”, „Весілля”, „Вечорниці”, „Водити тополю”, „Волочильне”, „Гаївки”, „Дівич-вечір”, „Посад”, „Сватання” та інші, що розглядають відповідні обрядові дії; „Батіг”, „Придане” та ін. – ритуальні атрибути; „Жнива”, „Толока”, „Шлюб” та ін. – прагматичні дії. Звичайно, якщо не всі, то частина з цих явищ мають певний зв’язок і з міфологічними уявленнями українців. Але що це за зв’язок, ми у названих статтях не з’ясуємо, як і в статтях „Анти”, „Варяги”, „Готи”, „Русь”, „Сармати”, „Скіфи”, „Менгіри”. Поняття, що розглядаються у них, взагалі належать до чужорідних у книзі, оскільки ні про яку „українську міфологію”, чи щось із нею пов’язане, там не йдеться. Так само недоречною в енциклопедії, як видається, є стаття „Слов’яни”; замість неї повинна б бути стаття, присвячена загальним питанням слов’янської міфології. Але така – якраз відсутня.

Містить енциклопедія немало персонажів, які є витвором так званої „кабінетної міфології”. Це, зокрема, „боги” Зоря, Колодій, Коляда („бог”) і Коляда („богиня”), Купало, Світозар, Слава, Услад та інші, до творення яких причетний як сам автор, так і дехто з його попередників. Наприклад, ще на початку XVI ст. в „Записках про московські справи” С. Герберштейн „при використанні руського літопису... „ус злат”, що стосувався зовнішності Перуна, перетворив (або ж це вже було в рукопису) на самостійне ім’я Услад. Бога з таким іменем в руському пантеоні ніколи не існувало”¹.

Найбільшими „шедеврами” рецензованої праці є статті „Арей”, „Артанія”, „Богумир”, „Бористен”, „Вогнебог”, „Вогнищанин”, „Ор”, „Орій”, „Трипільська культура”, „Числобог” та ряд подібних до них, а також вміщений на С. 620–621 так званий „Зодіакальний календар давніх українців”, названий „Коло Свароже”. Вони побудовані на непереконливих міркуваннях Г. Лозко, Ю. Шилова, С. Наливайка, до яких щедро додані містифікації з відомого фальсифікату – „Велесової книги”², і все це приправлене власними фантазуваннями автора. Тут маємо справу з, так би мовити, „чистими українськими міфами” наймодернішого зразка в авторському виконанні,

оскільки у них переважно відсутня навіть якась об'єктивна основа, пов'язана з давньою міфологією.

Міфологічні фантазування автора і особливо містифікації з „Велесової книги” мають місце також у багатьох статтях, присвячених справжнім міфологічним персонажам та пов'язаним із ними обрядово-міфологічним явищам. Ними автор щедро „доповнює” наявний фактичний матеріал, оскільки він його не задовольняє. Наприклад, Рахманський Великдень у В. Войтовича перетворився на „Брахманський Великдень”, до якого додано ще й статтю „Брахмани”, у якій він „знаходить” цю „категорію індійських жерців” в Україні (С. 43); стаття „Дажбог” містить „молитву” з „Велесової книги” (С. 124–125); Кий, як і його брати Щек та Хорив, оголошуються синами вигаданого новітніми міфотворцями „праотця Ора” (С. 226); у статті „Купало” зустрічаємо розлогі цитати з тієї ж „Велесової книги” (С. 261); численними „одкровеннями” з „Велесової книги” доповнено статтю „Сварог” (С. 458) тощо. І звичайно ж, чільне місце в енциклопедії посідає „знаменита” Берегиня, яку сучасні українські міфотворці перетворили з досить бляклого і невиразного персонажа східнослов'янської міфології мало не на головну богиню „давніх” і навіть сучасних українців (С. 25–27).

Окремо слід зупинитися на любові пана Войтовича до праць зі слов'янського язичництва Б. Рибаківа. На висновках останнього базується дуже велика частина побудов автора енциклопедії. Але до публікацій Б. Рибаківа фахівці, як правило, ставляться з великою обережністю.

Перелік недоліків, а то й прямо „негативів”, рецензованої енциклопедії можна продовжити, причому набагато. Але, по-перше, наведених прикладів достатньо, щоб скласти їй оцінку, а по-друге, на заваді стає обмежений обсяг журнальної рецензії.

Закономірність появи відзначених недоліків у рецензованій книзі В. Войтовича стає зрозумілою з післямови, що названа „Первовічне коріння світового дерева життя”. У ній дається огляд історії вивчення „української міфології”, який слід визнати загалом непоганим. Все ж ряд оцінок, що їх автор дає тим чи іншим дослідникам, видаються вельми сумнівними. Наприклад, таким є висновок щодо розвідок М. Драгоманова, В. Гнатюка, Ф. Колесси, І. Франка: „На жаль, навіть у цих працях, на нашу думку, обмаль автентичного матеріалу, а зафіксовано багато нашарованого впродовж віків” (С. 624). Така оцінка праць названих вчених, а також те, що ж сам автор розуміє під „автентичним матеріалом” стають зрозумілими з викладу ним власних поглядів на досліджуваний предмет. Серед останніх багато уваги приділено „етнічному духові українців”, тому, що „українська міфологія не тільки одна з найдавніших у Європі, а й у світі” та що вона „виникла за чотири, п'ять, а можливо й більше тисячоліть до античного світу” (С. 623). Для кожного, хто хоч трохи ознайомлений з проблематикою, зрозуміло, що це цілковита нісенітниця. Звичайно, корені тих чи інших міфологічних явищ у традиційній культурі українців (як, до речі, й інших народів) можуть бути дуже глибокими, але власне українська міфологія аж ніяк не є такою стародавньою. Причому, автор, намагаючись довести давність української міфології, часто не бачить у своїх твердженнях явних протиріч. Наприклад, заявляє, що „міфологія наших предків набагато перевищує панський вишук античної творчості” (!) і тут же пише: „...те, що тільки-но починалося в Києві, було вже завершене в Афінах та Римі” (тобто визнає більш високий рівень міфології останніх) (С. 623). Містить післямова детальну розповідь, як „церковна влада послідовно викоринювала давні традиції”, а також численні славослів'я на адресу язичництва (С. 623–634). З цього, як і з самого тексту книги, недвозначно випливає відсутність у автора об'єктивності у підході до заявленої ним теми.

У зв'язку з усім вищесказаним, рецензовану енциклопедію аж ніяк не можна оцінити позитивно. Як видається, від неї буде більше шкоди, ніж користі, особливо враховуючи те, що книгою користуватиметься широке коло не просто читачів, а насамперед студентів та школярів. І ці студенти та школярі прийматимуть на віру фантазування В. Войтовича, який, таким чином, робить їм „ведмежу послугу”.

Рецензована книга вийшла в рамках Національної програми випуску соціально значущих видань. На жаль, це не перший випадок, коли державні гроші витрачаються на видання відверто слабких, позначених суб'єктивізмом книг, які не мають належної джерельної основи, у той час, коли праці, виконані на високому рівні і на актуальну тематику, не можуть побачити світ через брак коштів.

м. Київ

1 Кирпичников А. Н. Древнерусское святилище у Пскова // Древности славян и Руси. – Москва, 1988. – С. 34–35.

2 Оскільки „Велесова книга” дуже активно впроваджується в життя українськими ура-патріотами, вважаю за потрібне нагадати їм, що вона не тільки визнана фахівцями-філологами за фальсифікат, але ще й має виразну проросійську ідеологічну спрямованість (Про все це див.: Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі „спільної колиски”. – К., 2001. – С. 96–97).

3 Див., напр.: Клейн Л. С. Языческий подход к лингвистике // Советское славяноведение. – 1991. – № 4.